

Сергій Шевченко

ГАЗЕТНИЙ ФОНД ДЕРЖАРХІВУ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ДЖЕРЕЛО
ВИВЧЕННЯ АКЦІЙ СОЛІДАРНОСТІ ІЗ СЕРБІЄЮ У 1914–1915 рр.

Події Першої світової і громадянської воєн, революцій, інтервенцій, кількарасова зміна влади не сприяли збереженню документів цього періоду, а отже відбулися на повноті фондів державних архівів. За цих умов суттєво заповнити прогалини, гадаємо, можуть друковані матеріали, зокрема, газети. При всій своїй суб'єктивності і кон'юктурності вони все ж оперативні відображали тодішні події. А якщо обійти політичні явища, ідеологічні оцінки, звернувшись до конкретних фактів щоденного життя, економічної ситуації, становища в регіонах, то засоби масової інформації з ряду проблем залишилися чи не єдиними джерелами інформації за ті часи. При критичному осмисленні друкованого матеріалу його можна залучити до наукових досліджень маловідомих подій і фактів періоду Першої світової війни. Це добре ілюструє приклад газетної збірки Державного архіву Кіровоградської області. Через визначення В. Леніном характеру війни як несправедливого, імперіалістичного, у радянські часи на Україні, гадаємо, недостатньо приділялося уваги дослідженню проблеми слов'янської солідарності у тодішній імперії Романових. Саме газети дають можливість, певним чином вивчати цю тематику. Важливою особливістю складу друкованого фонду ДАКО є наявність не лише елісаветградських (Елісаветград — колишня назва Кіровограда) газет, а й видань Санкт-Петербурга, Москви, Херсона, Олександрії.

Із початком воєнних дій мешканці Центральної України з тривогою і надією стежили за повідомленнями місцевої і центральної преси про бої на Балканах. Газети в ті часи для грамотних людей були практично єдиним джерелом інформації про події у світі і державі. Друкований фонд Держархіву Кіровоградської області дає нам можливість проаналізувати, який масив повідомлень доходив до цього краю з центру. При цьому зауважимо, що частина видань могла не дійти до початку III тисячоліття, загинувши в роки революцій і воєн.

Елісаветградці, які отримували петербурзькі газети, дізналися про перші військові сутички між чорногорцями і австрійцями, бомбардування Белграда, а маніфестації в Росії на честь царя, армії, Франції, Англії, Сербії¹,

виступи сербів у австрійській армії², скорботу в столиці Сербії по великому князю Олегу Романову (його брат був одружений на Олені, доньці Петра I Карагеоргієвича, який помер від рани, отриманої в бойових діях)³, односторонній кухольний збір на користь чорногорських воїнів та їхніх сімей. Останній організовувався за ініціативою всеросійського російсько-чорногорського товариства у Петрограді під керівництвом спеціального комітету, до якого входили міський голова, голова товариства (граф М. Перовський-Петрово-Соловово) та його заступники (священносингел Мардарій Ускокович і граф Н. Гейден⁴). Отримували в Елісаветграді й Санкт-Петербурзьке «Вечернее Время», яке інформувало про діяльність слов'янського комітету по допомозі Сербії⁵.

Помітним центром слов'янської солідарності тоді була Москва. У благодійницьких акціях брали участь вихідці з України. До правління товариства слов'янської культури, про діяльність якого регулярно інформувала московська преса, у цей час обирається майбутній керівник Української Народної Республіки Симон Петлюра. Товариство вирішило провести ряд публічних засідань з польської, української, болгаро-сербської проблематики⁶. А Петроградська міська дума виділила 50 тис. крб. допомоги сербському населенню, найменувала один із міських лазаретів іменем короля Сербії Петра і просила його доньку велику княгиню Олену (жила в Петрограді) прийняти заклад під свою опіку. У Києві ж влаштувався день зборів коштів на користь Сербії та Чорногорії⁷. Київське повітове зібрання асигнувало по 500 крб. населенню Бельгії, Сербії і Чорногорії⁸. За почином групи громадських діячів Одеси тут створювалися комітети збору допомоги жертвам війни у Сербії⁹.

У цей час з'являється інформація про біженців. Посол Росії у Сербії Г.М. Трубецької сповіщав у листі, що Ніш наповнили біженці. Мирне населення, втікаючи з території, зайнятої ворогом, ішло широким потоком вглиб країни. Усі ці люди, поранені, хворі, старі, жінки і діти були напіводягнені і напіввагі, голодні і викликали співчуття у очевидців¹⁰.

Найпопулярнішою із елісаветградських газет був «Голось Юга». З його шпальт стало відомо, що донька сербського короля Олена

Петрівна взяла участь у похоронах під Москвою померлого від рани великого князя Олега Романовича (брата свого чоловіка)¹¹. А до Одеси на пароплаві «Микола Другий» прибуло понад 350 громадян Росії, яких війна застала за кордоном. Вони добиралися через Сербію і Болгарію¹². Невдовзі було повідомлено про факт переходу до росіян під час бою кулеметника австрійської армії, яка відступала в Галичині. Він їм заявив: «Живі! Я серб! А то були мадяри»¹³. До Києва проїздом на Москву прибула група боснійських сербів, які емігрували з Австрії внаслідок терору¹⁴, що розпочався практично одразу після вбивства у Сараєво. Зокрема, у цьому місті натовп швент зруйнував готель «Європа», який належав зятю сербського посла в Росії Михайла Спалайковича Глигорію Єфтанову (70 років). Останнього ж ув'язнили¹⁵.

А «Елісаветградський День» повідомляв про бої у Сербії, полонення австрійцями 60 сербів¹⁶, вітальну телеграму сербської університетської молоді, яка служила в армії, своїм російським ровесникам-військовослужбовцям¹⁷, відновлення рейсів Російсько-Дунайського пароплавства до дунайських портів¹⁸.

Іншим повітовим центром краю була Олександрія. Мешканці повіту зі шпальт місцевих «Известій» дізнались, що до Скопле, Феризовичів і Митровици на початку вересня було відправлено 600 австрійських військовополонених, більшість із яких були слов'янами. У лікарнях знаходилося 400 поранених громадян Австрії. Вони були розчулені добрим ставленням сербів. Діяльну участь у догляді за пораненими сербами брала дружина російського консула. За даними газети велике враження у Сербії справило нагородження російським царем головнокомандуючого сербським військом, регента, престолонаслідника Олександра Карагеоргієвича Георгієвським хрестом¹⁹. «Известія» передрукували з «Нового Времени» інформацію про те, що дочка Карагеоргієвича Олена Петрівна працювала в госпиталі поруч із сестрами милосердя, перев'язуючи поранених²⁰.

Отримувана мешканцями Єлісаветградщини і Олександрійщини інформація з газет стимулювала в їхніх серцях традиційні ідеї слов'янської солідарності, формувала ідеологію потреби моральної і, особливо, матеріальної допомоги балканським єдинорічцям, передусім сербам і чорногорцям.

З ініціативи міської управи у Москві було створено комітет із надання допомоги російським підданним, які поверталися із-за кордо-

ну на початку війни. Але його увага переважно спрямовувалася на виїжджаючих із Австро-Угорщини і Німеччини північним шляхом зокрема через нейтральні Данію і Швецію. Інформацію про це отримували і в Єлісаветградській міській управі²¹. Іншою була ситуація у районі Середземномор'я та Адріатики. Посильну допомогу громадянам Росії тут надавала Сербія. Зокрема, до редакції «Голоса Юга» звернувся директор Єлісаветградського 2-го комерційного училища Л. Кейль з проханням передрукувати із московських «Руських Ведомостей» лист представника колишнього комітету допомоги в Генуї і пароплава «Катеринослав» В. Павлова «Вдячна допомога Сербії». У ньому йшлося про безкоштовний проїзд через цю державу тисяч громадян Росії при поверненні на батьківщину. Обов'язок честі вимагав від них не лише компенсувати сербам гроші за квитки, а й допомогти більше. В. Павлов закликав перераховувати кошти сербському Червоному Хресту і збирати гроші на організацію летючого санітарного загону, який би міг відправитися до Сербії на бойові позиції, від «вдячних російських гостей» (пасажирів). Л. Кейль теж після оголошення війни повертався до України через Сербію і просив «передрукувати листа з твердою упевненістю, що й інші єлісаветградці, які проїхали через Сербію, побажають повернути свій борг героїському народу, розореному війною. У сподіванні, що редакція не відмовиться відкрити передплату на користь поранених сербів, додаю до цього 25 карбованців». «Голось Юга» передрукував матеріал²². Відтоді ця газета постійно інформувала про жертви єлісаветградців. Першим були Коля Філіпок (для героїв Сербії — 1 крб) і Н.К. Вищоцька (за безкоштовний проїзд по залізниці — 10 крб.)²³.

У перші місяці війни єлісаветградці мають можливість допомагати союзникам із Балкан і через різні центральні і губернські фонди, благодійні організації. Влітку опікунша Херсонської общини сестер милосердя Російського товариства Червоного Хреста адресувала листа Єлісаветградському міському голові Г. Волохину, де, крім іншого, говорилося: «Росії оголошено війну! Волею Державного Вождя Землі Руської армія і флот наші переодяються на військовий стан. Небезпека загрожує не лише одноплемінній і єдиновірній нам Сербії, але й дорогій нашій Ватківщині!». Єлісаветградців просили організувати збір пожертв для мобілізації лікувальних закладів²⁴. У російських лікарнях, лазаретах зго-

дом лікуватимуться і серби. А 1 серпня у місті отримали листа і від голови комітету з надання допомоги пораненим російським, чорногорським, сербським воїнам і їх сім'ям та сім'ям убитих воїнів. Цей комітет знаходився під опікою великої княгині Міліци Миколаївни. Він просив зібрати кошти за передплатним листом №44645 і переказати їх до Москви на Zubovський бульвар, 27 (адреса комітету) з метою фінансування обладнання будинку для сколічених солдат²⁵.

Пропаганду ідей солідарності із союзними державами вели і заклади культури. 26 листопада у Єлисаветградському театрі Елькінда відкрилися гастролі російської опери. Перед першою постановкою «Життя за Царя» було показано картинку «Велика Росія і союзні держави». Актори зображували Велику Росію, російського воїна, Францію, Англію, Бельгію, Сербію (актор Слав'янов), Чорногорію (Гельмі) і Японію. Уся трупа виконала національні гімни союзників²⁶. Через кілька днів «Голось Юга» вмістив статтю Н. Давидова «Бельгія і Сербія», де йшлося про героїзм чисельно маленьких народів у боротьбі за свою незалежність²⁷.

Це викликало нову хвилю пожертвувань. У грудні правління Єлисаветградського товариства споживачів на виконання рішення загальних зборів асигнувало на допомогу Сербії 50 крб.²⁸ 89 крб. 60 коп. виділили для населення балканської країни робітники заводу Ельворті²⁹. Цей великий виробник сільськогосподарських машин і знарядь зазнавав від війни великих збитків, зокрема від порушення транспортних зв'язків. Приміром, було втрачено можливість використовувати дунайську артерію. Востаннє за послуги Російсько-Дунайському пароплавному було сплачено у вересні 1914 р.³⁰ Єлисаветградське міщанське товариство пожертувало 5400 крб. сім'ям запасних, призваних на службу, на закупівлю теплих речей солдатам і на користь Польщі, Бельгії і Сербії³¹.

Продовжували надходити й індивідуальні пожертви сербам від єлисаветградців (А. Діков — 10 крб., Г. Макрюхов — 9 крб., А. Соколович — 5 крб., Зубков, В. Косовський, Л. Лук'янов, А. Де-Тилонт — по 3 крб. та ін.³² Деякі городяни жертвували Сербії кошти анонімно, не заради озвучення власного прізвища зі шпальт газети. Причому в умовах війни виділити гроші із власного бюджету було нелегко. У грудні, скажімо, мішок цукру коштував 4 крб. 55 коп., а річна передплата «Голоса Юга» — 8 крб.³³ Усього в редакцію останньої за середину листопада — грудень

було адресовано від окремих громадян близько 200 крб.

Посол Сербії у Росії М. Спалайкович повідомляв свій уряд про регулярне отримання десятків тисяч грошових переказів від приватних осіб і організацій Росії. У свою чергу посол Росії у Сербії Г. Трубецької інформував: «Надходження пожертвувань грошима і речами було настільки великим, що нам удалося у Белграді відкрити такі ж ідальні, як і в Ніші... У Белграді було видано більше 230 тисяч обідів. Крім цього, ми послали вагон речей і гроші нашим консулам у Скоплі і Вітолі»³⁴. У цій допомозі була і частка центральноукраїнців.

Наступного року єлисаветградці мали можливість безпосередньо спілкуватися з вихідцями з Балкан. 11.06.1915 р. 25 сербів (у т. ч. 1 студент і 1 лікар) проїхали місцевою залізницею. У вагоні вони співали слов'янських пісень. Під час зупинки на станції це привернуло увагу місцевих пасажирів. Підійшовши до сербів вони дізналися, що ті їхали з Галичини, були жителями Боснії і мали австрійське громадянство. У зв'язку з цим їх змусили воювати проти російської армії. Один із сербів сказав журналісту: «Ми, дізнавшись із ким нас послали воювати, вирішили перейти на бік рідних нам по духу слов'ян, що й зробили». Вони поїхали далі до Сербії через Румунію³⁵.

Восени «Голось Юга» видрукував виклад розмови кореспондента «Одеських Новостей» із сербським консулом в Одесі Марком Цемовичем. У ній йшлося про готовність сербської армії хоробро захищати своє королівство. Консул висловив сподівання на допомогу з боку Греції, Англії і Франції³⁶. Та під тиском переважаючих сил противника сербська армія відступала. За нею залишали батьківщину біженці. Із «Голоса Юга» єлисаветградці дізналися, що за інформацією з Солунь, під головуванням дружини російського консула Каля створено комітет допомоги сербським біженцям, сконцентрованим у Гевгелі (більше 10 тис. чол.)³⁷. Частина біженців потрапила до Росії. Зокрема, у листопаді через Київ до Москви направлялася група сербів, яка їхала з Румунії³⁸.

У кінці року для сербів продовжували надходити кошти від єлисаветградців. 13 грудня 1915 р. загальні збори єлисаветградського товариства споживачів постановили виділити постраждалим від війни: населенню Сербії — 100 крб., військовополоненим у Німеччині і Австрії — 100 крб.³⁹

Отже, зміст газет початкового періоду Першої світової війни відображає ідеї панслов'янської солідарності в Росії. У першу чергу, це відносилось до традиційного балканського союзника імперії — Сербії. У акціях моральної й матеріальної підтримки брали участь організації і громадяни у т. ч. центральноукраїнці. Ці процеси висвітлювали місцеві і центральні газети. Показували вони і ситуацію у самій Сербії. Добре збережена в Держархіві Кіровоградської області, преса Єлисаветграда, Олександрії, Москви, Санкт-Петербурга є важливим джерелом періоду війни, зокрема, з проблем міжнародних у т. ч. міжслов'янських, союзницьких зв'язків.

Література

- 1 Петербургский курьер.— 1914.— 22 лютого.
- 2 Там само.— 31 августа.
- 3 Там само.— 3 октября.
- 4 Там само.— 9 ноября.
- 5 Вечернее Время (Санкт-Петербург).— 1914.— 28 июля.
- 6 Русскія Ведомости (Москва).— 1914.— 15 октября.
- 7 Там само.— 30 ноября.
- 8 Там само.— 1 декабря.
- 9 Там само.— 26 декабря.
- 10 Там само.— 17 декабря.
- 11 Голось Юга (Єлисаветград).— 1914.— 4 октября.
- 12 Там само.— 10 октября.
- 13 Там само.— 22 октября.

- 14 Там само.— 31 октября.
- 15 Лисарев Ю.А. Тайны первой мировой войны. Россия и Сербия в 1914-1915 гг.— М.: Наука, 1990.— С. 41.
- 16 Єлисаветградский День.— 1914.— 19 августа.
- 17 Там само.— 1914.— 23 октября.
- 18 Там само.— 4 ноября.
- 19 Известия Александрийского Уездного Земства.— 1914.— 9 сентября.
- 20 Там само.— 26 сентября.
- 21 Державний архів Кіровоградської області (ДАО), ф. 78, оп. 3, спр. 889, арк. 9.
- 22 Голось Юга.— 1914.— 12 ноября.
- 23 Там само.— 15, 20 ноября.
- 24 ДАКО, ф. 78, оп. 1, спр. 570, арк. 9.
- 25 Там само, спр. 578, арк. 10.
- 26 Голось Юга.— 1914.— 26 ноября.
- 27 Там само.— 30 ноября.
- 28 Там само.— 11 декабря.
- 29 Там само.— 17 декабря.
- 30 ДАКО, ф. 331, оп. 1, спр. 254, арк. 116.
- 31 Голось Юга.— 18 декабря.
- 32 Там само.— 11, 19, 21-23, 29, 30 декабря.
- 33 Там само.— 21 декабря.
- 34 Лисарев Ю.А. Тайны первой мировой...— С. 156-157.
- 35 Голось Юга.— 1915.— 12 июня.
- 36 Там само.— 1915.— 4 октября.
- 37 Там само.— 4 ноября.
- 38 Там само.— 15 ноября.
- 39 Отчёт Єлисаветградского Общества Потребителей за пятнадцатый операционный годъ (с 1-го июля 1915 года по 1-е июля 1916 года).— Єлисаветград: Типографія Єлисаветградского Уездного Земства.— 1916.— С. 20.

Грига Клименко

АРХІВИ УКРАЇНСЬКИХ ЧАСОПИСІВ КІНЦЯ ХІХ ст. — ПОЧАТКУ ХХ ст. У ФОНДАХ ІНСТИТУТУ РУКОПІСУ НБУВ

Провідна роль у розвитку науки та культури України, активізації громадсько-політичних процесів та національної самосвідомості кінця ХІХ ст. — початку ХХ ст. належала, насамперед, представникам вітчизняної інтелігенції. Незважаючи на край несприятливі умови для просвітницької праці, українська освічена спільнота багато і плідно працювала в галузі видавничої справи, стояла на захисті української мови, сприяла розбудові національної освіти, залучала широкі маси до знань. Поквавлення культурного процесу в українських землях у кінці ХІХ ст. — на початку ХХ ст. спричинило до появи значної кількості нових громадсько-політичних та просвітницьких видань.

На сторінках українських часописів як багатопланових історичних джерел відбивалися всі характерні ознаки досліджуваного періоду: економічний стан суспільства, різні культурологічні явища тощо. Проте часописи не лише констатували факти і відтворювали певні події, вони ще й намагалися відшукати шляхи вирішення сучасних їм проблем. Гострі полемічні статті, фольклорно-етнографічні матеріали, глибокі історичні розвідки, злободенні памфлети, новаторські літературознавчі дослідження та літературні твори вигідно вирізняли видання демократичного напрямку кінця ХІХ ст. — початку ХХ ст.

Серед численних рукописних матеріалів, які зберігаються в Інституті рукопису Націо-